

Таїсія Іванівна Грицишина,
науковий співробітник відділу
діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.09: 37.015.3

ДІАГНОСТИКА ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ ЯК ОСНОВНИЙ КРИТЕРІЙ ЇЇ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті розкривається методологія діагностики предметної діяльності ребенка раннього віку, подається перелік ігрового матеріалу, який дозволяє визначити рівень розвитку кореляційних дій як основного компонента предметної діяльності – ведучого виду діяльності в ранньому віку.

Ключевые слова: ігрові дії, предметна діяльність, ведучий вид діяльності, психічне розвиток, дії з предметами, особливості розвитку.

The article deals with methodology of diagnosis of the subject of the young child is fed a list of game material, which allows you to determine the level of development of correlative actions as the main component of the subject activity – the leading activities at an early age.

Key words: game action, objective activity, the leading type of activity, mental development, actions with subjects, features of development.

В останні роки відмічається різке зростання інтересу до раннього виявлення і розвитку здібностей та обдарованості дітей. Вчителі, практичні психологи, науковці пропонують різні психодіагностичні методи для виявлення та методичні посібники для розвитку дітей з підвищеним рівнем розумового розвитку й пізнавальної активності, створюються центри раннього розвитку малят.

Дійсно, важливо не пропустити можливостей дошкільного дитинства в розвитку обдарованості кожної дитини. Тому питання, що виникають на практиці щодо виявлення обдарованості дітей, пов'язані з бажанням розібратися в проблемі.

Певними діагностичними методами можна встановити і виміряти рівень психічного розвитку дитини і якісно охарактеризувати психічні процеси, різні види діяльності, її риси характеру. Такі методи необхідні при визначенні вікових показників розвитку того чи іншого процесу або якості особи, їх вікової динаміки. Завдяки психологічній діагностиці можна не лише дати у ранньому віці правильну оцінку психічному розвитку, а й прогнозувати, у загальному плані, хід подальшого розвитку дитини.

Особливостями психічного розвитку ранніх періодів дитинства довгий час вчені не займалися посправжньому [7]. Окремі праці, присвячені психології

раннього дитячого віку, з'являються в літературі на початку ХХ століття (Stern, Neuwann, Buhler). На початку 20-х років ХХ століття американський психолог А. Гезель вперше досить вдало зробив спробу виробити метод для оцінки психічного розвитку дітей у перші роки їх життя, а А. Біне і Т. Сімон у Франції вже склали першу психометричну тестову шкалу для оцінки розумового розвитку дітей від 3 до 14 років. Тому Арнольд Гезель вважається основоположником розробки методів оцінки психічного розвитку в ранньому дитинстві. Шарлота Бюлер і Хетцер в Австрії розробили свої «Тести для маленьких». Пізніше, на основі методу Гезеля, але вдосконалений, особливо в частині кількісної оцінки, був опублікований метод Брюне – Лезін «Шкала психомоторного розвитку в ранньому дитинстві». В СРСР у галузі психічного розвитку й виховання дітей в дошкільних закладах проводили дослідження визначні психологи й фізіологи: Щелованов, Аксаріна, Красногорський, Фігурін і Денисова. Там широко користувалися книгою «Показники нервово-психічного розвитку дітей в перший рік життя» (за даними Щелованова) [7].

Особливо гостро та своєрідно питання діагностики постає в плані вивчення психічного розвитку дітей раннього віку через специфічність нервово-психічного

розвитку малюків та важливість контролю за цим процесом. Зважаючи на особливості розвитку дитини у період раннього віку: інтенсивний темп розвитку і фізичного, і нервово-психічного; надзвичайна вразливість організму, нервової системи, психіки малюка; невірноваженість основних нервових процесів, превалювання збудження над гальмуванням; слабка рухливість нервових процесів; взаємозалежність і єдність фізичного і психічного розвитку потребують ретельного, регулярного відстеження проявів процесу психічного розвитку.

Правильна оцінка та системний контроль, що базуються на наукових та методологічних дослідженнях, можуть розкрити та відповідно спрямувати нормальний розвиток дитини у ранньому віці. Системна та періодична оцінки набувають значення контролю за розвитком і стають регулятором його змін.

Провідною діяльністю для дитини раннього віку є предметна діяльність. Щоб діагностувати рівень розвитку провідної діяльності у дитини, використовуємо психолого-педагогічне обстеження за допомогою обладнання для гри. З дітьми до трьох років та четвертого року життя обов'язкове обстеження за допомогою конкретного ігрового матеріалу дає можливість виявити рівень розвитку співвідносних дій як основного компоненту предметної діяльності – провідного виду діяльності для раннього віку [3].

Тобто, в діях з предметами можна вирішити головне протиріччя віку – дитина прагне діяти з предметами, як дорослий!; предметна діяльність забезпечує оптимальні умови для розгортання соціальної ситуації розвитку дитини – спільної діяльності з дорослим; в середині предметної діяльності виникають якісні новоутворення віку – по-перше, спілкування стає мовленнєвим, по-друге, сприймання перетворюється на пізнавальний процес і, по-третє, акцент у діяльності з процесу зміщується на її результат, який дитина прагне продемонструвати дорослому і отримати від нього схвалення своїх зусиль, що сприяє особистісному розвитку малюка і становленню його самостійності. Отже, зупинивши увагу на вивченні особливостей розгортання дій з предметами конкретної дитини, фахівець зможе говорити про особливості її розвитку як цілісного явища [3, 4].

Розвиток дій з предметами передбачає формування уваги, її стійкості, зосередженості, переключення. Адже складно зібрати пірамідку з 4–6 кілець та й зробити все правильно. При цьому необхідно порівняти її деталі за величиною, як у цьому разі, за кольором чи формою (прояв особливостей сприймання). Завершити справу, не полишити її – це потребує від дитини цілеспрямованості, мобілізації вольових зусиль (прояв особистісних якостей).

Ось чому проста, на перший погляд, предметна діяльність формує у дітей не лише уявлення про предмети, їх функціональні та зовнішні ознаки, а й особистісні якості.

У ряді випадків при обстеженні дітей використовуються спеціально підібрані іграшки. Серед обов'язкових іграшок – пірамідки, мотрійки, різноманітні палички й

брусочки, «поштова скринька» тощо. Пропонуються іграшки, що супроводжуються відповідними інструкціями. У процесі спостереження за ігровою діяльністю дитини ті, хто обстежують її, мають можливість спостерігати особливості психіки та моторики і, зокрема, оволодіння предметною діяльністю.

Опис методики (за Т. Гурковською).

Мета: Вивчення предметних дій у дітей 1,5-3 років.

Матеріал: пірамідки з 3-4 або 5-6 кільцями (або матрьошки – 3-4, або 5-ти місні; або куби-вкладиші чи втулочки різних кольорів).

Хід дослідження: дитині пропонують зібрати пірамідку (матрьошку, вкласти фігури у відповідні отвори тощо). Завдання повторюється через 2-3 дні з ускладненням.

Інструкція: збери пірамідку. (Склади матрьошку. Склади фігурки в куб).

Аналіз даних.

1. Визначити, наскільки предметні дії є специфічними та спрямованими, або ж хаотичними. З'ясувати, чи дитина розуміє завдання і намагається виконати його або не розуміє і просто маніпулює предметами, наприклад, перекладає кільця.

2. Чи намагається малюк встановити співвідношення кілець, вкладок або з'єднає їх у довільному порядку. Останнє свідчить про несформованість дій співвіднесення, у такому разі треба з'ясувати, як дитина встановлює відповідність деталей:

3. З допомогою сили, заштовхує фігури-вкладки, чи повторює зусилля, незважаючи на те, що не виходить;

4. Добирає потрібні деталі шляхом проб та помилок, тобто по черзі вміщує вкладиші в отвори, доки не знайде потрібний;

5. Порівнює деталі (частини) шляхом накладання або прикладання (втулочки прикладає до кожного столика, відшукуючи відповідний за кольором) – рухи руки з порівнюваним предметом є розгорнутими. На відзначення заслуговує саме розгорнутість дій руки при порівнюванні предметів;

6. Порівнює на основі зорового співвіднесення. В цьому разі маємо найвищий рівень оволодіння співвідносними діями. Можна говорити, що дитина орієнтується в зовнішніх ознаках предмета.

7. Чи доводить малюк розпочату справу до кінця, чи полишає її у разі, якщо стикається з труднощами. Як власне реагує на труднощі? Чи звертається за допомогою до дорослого? Як ставиться до неї: чекає, поки дорослий сам все виконає; виконує певні дії разом з ним або після підказки починає діяти самостійно. Аналіз одержаних даних дає змогу робити висновки, наскільки дитина усвідомлює результат своїх дій.

8. Ставлення до результату: прагнення повторити його; прагнення досягти вищої якості; чи демонструє свої успіхи дорослому і з якою метою, наприклад, для одержання схвалення, підтримки, або малюка приваблює лише ситуація спілкування з дорослими чи змінювана обстановка тощо. Прагнення одержання схвалення дорослого свідчить про наявність суб'єктивного переживання успіху в діяльності.

9. Чи вміє дитина не відволікатися, зосереджуватися на виконанні завдання, послідовно переходить від однієї деталі до іншої, що є показником стійкості, концентрації й переключення уваги.

Як бачимо, аналіз дій дитини з предметами дає змогу фахівцю одержати відповідь на питання і щодо розвитку сприймання дитини, і особливостей її зорієнтованості на дорослого, і особистісного становлення тощо.

Окрім цих показників дослідження особливостей, оволодіння діями з предметами дає певне підґрунтя для оцінки мовленнєвого розвитку дитини. Оскільки виконання відповідного завдання потребує від дитини розуміння того, що говорить дорослий, тобто виконати відповідне завдання: скласти пірамідку, знайти однакові елементи, показати такий самий предмет тощо – особливості розвитку пасивного мовлення дитини; також відповісти на певні запитання (наприклад, якого кольору чи форми предмет, що намальовано на картинці тощо), звернутися за допомогою до дорослого, попросити оцінити зусилля дитини, результат її діяльності тощо є показниками своєрідності активного мовлення.

З метою вивчення особливостей розвитку дитини у першій молодшій групі дитячого садка також можуть бути використані такі методики: коробка форм, пірамідки, мисочки, куби-вкладиші, конструювання за зразком, розрізні картинки, запитання за картинками тощо. Зауважимо, що як діагностичний матеріал не доцільно використовувати ті предмети, з якими зазвичай діє дитина.

Методика «Коробка форм» (та куби-вкладиші) спрямована на оцінку сприйняття форми і просторових відносин. Завдання потребує від дитини не лише точності сприйняття форми, а й правильного повороту фігури в просторі (врахування ракурсу). Матеріалом є невеликий ящик з прорізами й об'ємні фігури-вкладиші. Основи цих вкладишів – геометричні фігури (коло, трикутник, прямокутник, квадрат, багатокутник), які за формою відповідають прорізам скриньки. Методика спрямована на дослідження сприймання форми та просторового розташування. Якщо дитина має труднощі під час виконання завдання, їй пропонують додаткові вправи на вибір фігур за зразком.

Методики «Пірамідка» та «Мисочки» містять завдання на виконання дій з великою кількістю елементів різної величини. Матеріалом методик є різнокольорові елементи однакової форми, які можна впорядкувати за величиною. Методика спрямована на виявлення рівня сприймання відношень предметів за величиною і оволодіння предметними діями. Якщо у малюка під час виконання завдання виникають труднощі, йому пропонують вправи на вибір найбільшого елемента (або найменшого) з-поміж двох, а потім – трьох. Той самий матеріал можна використати для оцінки сприймання кольору на основі вибору за зразком, а також для з'ясування знань щодо назв кольорів.

Методика «Розрізні картинки» містить завдання на складання картинок з кількох частин (від 2-х до 6-ти). Методика виявляє ступінь оволодіння зоровим синтезом – об'єднанням елементів у цілісний образ.

Методика «Конструювання за зразком» містить завдання на відтворення варіантів розташування кількох деталей (від 3-х до 5-ти) конструктора різної форми за зразком, запропонованим дорослим. Методика дає змогу з'ясувати рівень просторового сприймання на основі аналізу взаємного розташування об'єктів у просторі.

Методика «Питання за картинками» дає змогу дослідити своєрідність розвитку активного мовлення дитини. Дітям пропонують картинки з простим сюжетом, наприклад, дівчинка миє руки, хлопчик годує пташок, діти будують башту тощо і ставлять запитання: «Що тут намальовано?», «Хто це?», «Що він (вона) робить?» тощо.

Враховуючи специфіку вікового розвитку малят, під час проведення діагностичного обстеження необхідно більше уваги приділяти процесу виконання завдання дитиною, а не результату, якого вона досягла (а може і не досягла або він був не ідеальним). Робота має проходити в ігровій, невимушеній формі. За умови правильного проведення дослідження малюк отримує задоволення від діяльності і можливими засобами виражає позитивне ставлення до процесу діяльності. Сам процес заняття повинен подобатися дитині, оскільки результат дій спочатку немає значення, а пізніше є абсолютно позитивним; можна лише пропонувати дитині виконати певні завдання – «погратися з дорослим» і в жодному разі не можна змушувати до цього.

Вивчаючи особливості становлення психіки маленької людини та умови забезпечення реалізації її особистісного потенціалу, слід пам'ятати, що організовувати і реалізовувати цей процес потрібно з урахуванням соціальної ситуації розвитку дитини, провідного типу діяльності, новоутворень та особливостей дозрівання нервової системи у відповідний віковий період. А також пам'ятати, що для поведінки малюків у період раннього дитинства є характерними такі ознаки, як афективність, імпульсивність та ситуативність.

Під час організації і проведення діагностичного обстеження варто враховувати нестійкість уваги і малу працездатність нервової системи як особливість вікового розвитку малюків, що визначає часові рамки дослідження; також треба враховувати індивідуальні особливості дітей, зокрема: при підвищеній психічній збудливості малюка більшу частину дослідження слід проводити у формі стороннього спостереження за його самостійною поведінкою. У цьому разі дорослий лише надає у розпорядження маленького діяча різноманітний матеріал; при підвищеній нервово-психічній астеничності малюка час дослідження заздалегідь розділяють на декілька коротких сеансів. Кожний сеанс повинен бути для дитини завершеним завданням.

Необхідно також дотримуватися правил проведення психодіагностики, насамперед, це стосується організації роботи з дітьми раннього віку.

1. Проводити вивчення психічного розвитку дітей має людина, яка знайома дітям. У разі проведення такої роботи новою незнайомою дорослою людиною – вона сама стане об'єктом дослідження! Вивчати будуть її і досягти будь-яких цілей досліднику буде

неможливо; дорослий, який проводить цю роботу, не повинен викликати у дитини неприємні емоції. Але захоплено-позитивна реакція дитини на дослідника, так само як і негативна реакція, є суттєвою перепоною для оцінки стану психіки малюка. Тому кращою ситуацією буде та, за якої дитина довіряє дорослому, йде на контакт, а не надає перевагу спілкуванню з ним іншим заняттям;

2. Вивчення психіки потрібно проводити в той час, коли малюк є фізично здоровим і не відчуває фізичного дискомфорту. Відчуття голоду, бажання спати чи мокрі штани можуть стати на заваді об'єктивним результатам дослідження. Особливо відзначимо таку стресогенну ситуацію, як входження малюка до дошкільного навчального закладу, тобто, ситуацію адаптації дитини до нових умов життєдіяльності, що не є комфортною і позначається на її поведінці. Тому в період адаптації для вивчення індивідуальних особливостей становлення малюка необхідно використовувати спостереження, як метод пізнання дитини;

3. Не можна для проведення роботи відривати дитину від діяльності, якою вона займається. Реакція невдоволення в такій ситуації загальмує прояв інтелекту малюка. Дорослий має спочатку зосередити увагу дитини на своїх діях, зацікавити, знайти з малюком спільну мову і потім пропонувати «справжню» роботу.

У свій час Б. Ельконін відзначав своєрідність мети діагностики – *контроль за ходом* психічного розвитку дітей з метою корекції виявлених відхилень. А в ранньому віці цей контроль має бути особливо пильним, адже мова йде про здоров'я маленької людини. Правильна діагностика – це перший крок в організації корекції відхилень, вона допомагає з'ясувати причини порушень у психічному розвитку, визначити сторони, які потребують найбільшого втручання. Отже, на підставі отриманої інформації можна скласти план розвивальної роботи – від допомоги дитині у виправленні простих недоліків до компенсації складних дефектів.

Таким чином, діагностика дитини повинна здійснюватись у контексті діяльності, що відповідає особливостям і можливостям певного вікового періоду розвитку, в ранньому віці – це предметна діяльність.

Під час проведення психодіагностики необхідно використовувати комплекс методик, що дасть можливість розглядати особистість дитини з різних боків і скласти цілісне уявлення про її розвиток. При цьому необхідно правильно підібрати методики і провести дослідження так, і в такому порядку, щоб дитина не втомилася, не відмовилася від участі у запропонованій грі. Результатом аналізу даних обстеження має стати уявлення не про кількісний рівень розвитку тієї чи іншої функції, а про загальний характер поведінки дитини. Тільки цілісний психологічний портрет дитини дає змогу виробити рекомендації для батьків і вихователів.

На особливу увагу заслуговує вимога щодо особи, яка проводить вивчення психічного розвитку дитини: безумовно, що це має бути фахівець. Фахівець, якого навчали користуватися спостереженням, як науковим методом, який розуміє значущість сформульованої і вимовленої інструкції під час проведення діагностичних методик, розуміє відповідальність перед дитиною, її здоров'ям і благополуччям щодо зроблених прогностичних висновків її розвитку та наданих рекомендацій, а також відповідальність перед батьками і вихователями.

Проте зазначимо, що професійними навичками спостереження та проведення діагностичних завдань має володіти як психолог, так і вихователь. Адже вихователь групи – кожний день проживає з дітьми і він має вміння бачити зміни у поведінці дитини та адекватно реагувати на них, забезпечуючи зростання малюка. Він не повинен забувати, що серед функцій вихователя є гностична або ж пізнавальна, а її змістом є пізнання вихованців – вивчення вихователем їхніх індивідуальних особливостей з метою створення умов для розкриття потенційних можливостей кожного малюка.

Використані літературні джерела

1. Богомолов В. Тестирование детей. Серия «Психологический практикум» / В.Богомолов. – Ростов н/Д.: «Феникс», 2004. – 352 с.
2. Глуханюк Н.С. Практикум по психодиагностике: Учеб. Пособие / Н.С.Глуханюк. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2005. – 216 с.
3. Гурковська Т. Супровід розвитку дітей раннього віку / Тетяна Гурковська. – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с.
4. Карпенко Н.В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя) / Н.В.Карпенко. – Навч. посібник. 2-е вид. – К.: Каравела, 2010. – 248 с.
5. Крамченко В. Психодіагностика розвитку дошкільника: ранній та молодший дошкільний вік / В.О.Крамченко. – Х.: Ранок, 2013. – 160 с.
6. Лаврентьєва Г.П. Практична психологія для вихователя / Г.П.Лаврентьєва, Т.М.Титаренко. – К.: ВІ-ПОЛ, 1993. – Вип. 2. – 40 с.
7. Манова-Томова В. Психологічна діагностика раннього віку / Василка Манова-Томова. – К.: Вища школа, 1978. – 167 с.
8. Урунтаєва Г.А. Диагностика психологических особенностей дошкольника: Практикум для студ. / Г.А.Урунтаева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 96 с.